परिवार नियोजन साधन प्रयोगमा महिलाहरूको भूमिकामा असर पार्ने तत्वहरू : वडा नं. १५ पो.ले.म.न.पा. कास्कीको एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको

प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

सम्झना पौडेल (गौतम)

रोल नं. १०६/०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. :६-१-४८-८८९-९६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७३

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पृथ्वी नारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभागद्वारा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्र परिपूर्तिको लागि मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा रही **सम्झना पौडेल (गौतम)** ले "**परिवार नियोजन साधन प्रयोगमा महिलाहरूको भूमिकामा असर पार्ने तत्वहरू : वडा नं. १५ पो.ले.म.न.पा. कास्कीको एक अध्ययन"** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शुक्रराज अधिकारी (पि एच डी)
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मिति : २०७३/१२/३१

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्रको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नका लागि छात्रा **सम्झना पौडेल** (**गौतम**) ले तयार गर्नु भएको "**परिवार नियोजन साधन प्रयोगमा महिलाहरूको भूमिकामा असर पार्ने तत्वहरू : वडा नं. १५ पो.ले.म.न.पा. कास्कीको एक अध्ययन"** शीर्षकको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....
शुक्रराज अधिकारी (पिएच डी)
शोध निर्देशक

....
सह-प्रा. शान्ति भूषाल
बाह्य परीक्षक

....
प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली
विभागीय प्रमुख

मिति : २०७३/१२/३१

कृतज्ञताज्ञापन

यो शोधअध्ययन स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यसको लागि समाजशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमुल्य समय दिएर मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक उप प्रा. शुक्रराज अधिकारी (पि एच डी) ज्यू प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञ छु । त्यस्तै गरी मलाई यो शोधपत्र तयार गर्नको लागि बाह्य निरीक्षकको रुपमा अमूल्य सल्लाह एवम सुझाव दिनुहुने आदरणीय सह-प्राध्यापक शान्ति भूषाल ज्यू प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । समाजशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली ज्यू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । मलाई यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमूल्य सल्लाह प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभागका आदरणीय गुरुहरू र अन्य सामाग्रीहरू उपलब्ध गराइदिनुहुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका पुस्तकालय प्रमुख तथा अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई पनि धेरै धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

क्षेत्र अध्ययनको क्रममा आफ्नो व्यस्त समयको प्रवाह नगरी मागेको सूचनाहरू प्रदान गर्नुहुने यस पोखरा-१५ का वैयक्तिक अध्ययनको छनौटमा परेका सम्पूर्ण उत्तरदाताहरू र स्वयम्सेविका तथा मेडिकल सञ्चालकहरूप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । क्षेत्र अध्ययनको शिलशिलामा सहयोग गर्नुहुने श्रीमान्, छोरा निमेष गौतम लगायत सम्पूर्ण परिवार र मित्रहरू सिर्जना कँडेल, मनिता गुरुङ्ग र कल्पना राणालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यो शोध तयार गर्ने क्रममा कम्प्युटर सेटिङ्ग तथा प्रिन्टिङ गरिदिनुहुने जेरोन कम्प्युटर सोलुसन नदिपुर -३ लाई र आफ्नो अमुल्य सुझाव दिएर आवश्यक वातावरण उपलब्ध गराइदिनुहुने मेरो परिवारलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मितिः २०७३/१२/३१

सम्झना पौडेल (गौतम)

सोधसार

"परिवार नियोजन साधन प्रयोगमा महिलाहरूको भूमिकामा असर पार्ने तत्वहरू: वडा नं. १५ पो.ले.म.न.पा. कास्कीको एक अध्ययन" नामक शिर्षक रहेको यस शोधमा पो.ले.मा.न.पा., वडा नं. १५ मा बसोबास गर्ने महिलाहरूमध्ये वर्ष १५-४९ सम्मका महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू र परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा महिलामा समस्या र चुनौतीहरू पत्ता लगाउनु यस शोधपत्रको उद्देश्य हो । यो शोधपत्रको शोधसारमा महिला परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगमा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक र मनोवैज्ञानिक तत्वहरूको प्रभाव पारेको पाइन्छ । सामाजिक तत्व अन्तर्गत श्रीमान, घरपरिवर, छरछिमेक नातागोता, मिडिया र सांस्कृतिक तत्व अन्तर्गत रितिरिवाज, मूल्यमान्यता, संस्कार परम्परा रहेका छन् । आर्थिक तत्व अन्तर्गत धन सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व, रोजगार तथा जागिर रहेका छन् भने मनोवैज्ञानिक तत्व अन्तर्गत श्रीमानले के भन्लान, घर परिवारले थाहा पाए तथा अरुले थाहा पाए के भन्लान भन्ने डर रहेका छन् । ति विभिन्न प्रभाव पार्ने तत्वहरूले परिवार नियोजनका साधन किन, कसले कहिले प्रयोग गर्ने प्रयोग गर्ने अथवा प्रयोग गर्ने कि नगर्ने भन्नेकुराको निर्णय गर्दछ ।

परिवार नियोजनका साधन प्रयाग गर्ने निर्णय जसले लिएपनि उक्त साधनको प्रयोगले महिलालाई धेरै नै समस्या र चुनौतीको सामना गर्नुपरेको छ । जस्तै: अज्ञानता एवम् लापरवाही, पैसाको समस्या, सल्लाह एवम् अन्तरक्रियाका समस्या, जन्मान्तरमा समस्या, डर मनोवैज्ञानिक समस्या जस्ता समस्या र चनाौतिको महिलाले सामना गर्नुपरेको छ । अहिलेको समयमा छोराछोरी दुवैलाई शिक्षाको समान अवसर दिने गरेतापनि अझै परम्परागत रुढीवादीसमाजमा त्यही मानसिकता लिएर हुर्केका महिला र पुरुषहरू परिवार नियाजनका साधनको बारेमा खुलेर कुरा गर्नु राम्रो मान्दैन । यस्तो अवस्था कतिपय महिलाहरू आफ्नो समस्या व्यक्त गर्न समेत नसकेको अवस्था रहेको छ ।

विगतका वर्षहरूका दाँजोमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगलाई अहिलेको समयमा केही सहजरूपमा लिने गरेको पाइन्छ । यो अध्ययनको शोधसार अहिलेको अवस्थामा परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगमा महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिकामा विभिन्न तत्वहरूले पारेको प्रभाव विभिन्न समस्या र चुनौती रहेको भएपनि महिलाहरूले परिवार नियोजनका

साधनहरूको प्रयोग गर्दै आएका छन् र निर्णयात्मक भूमिका पनि निर्वाह गरेको पाइन्छ । मार्क्सवादी पितृसत्तात्मक र नारीवादी सिद्धान्तले भनकै जस्तो महिलालाई सधै दवाइएको, हेपिएको सहायकको रूपमा मात्र नलिइ शिक्षा रोजगारका कारण महिलाहरू पनि पुरुषको बराबरीमा आएर निर्णय लिने गरेको पाइन्छ भन्ने नै यो अनुसन्धानको शोधशार रहेको छ

विषय सूची

		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		*I*
स्वीकृति पत्र		*II*
कृतज्ञता ज्ञापन		*III*
विषय सूची		*IV*
तालिका सूची		*VI*
शोधसार		*VII*
अध्याय एक : परिचय		**१-६**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको उद्देश्यहरू	४
१.४	अध्ययनको महत्व	५
१.५	अध्ययनका सिमा	५
१.६	अध्ययनको सङ्गठन	६
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन		**७-२२**
२.१	अवधारणागत पूनरावलोकन	७
२.२	सैद्धान्तिक दृष्टिकोणको समिक्षा	१०
२.३	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१६
२.४	अवधारणात्मक खाँका	२०
अध्याय तीन : अनुसन्धान पद्धति		**२३-२६**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य	२३
३.२.	अनुसन्धान ढाँचा	२३
३.३	तथ्यांकको प्रकृति र स्रोत	२४
३.४	समग्रता र नमुना छनोट	२४

३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनका विधिहरू २५
३.६ तथ्यांकको प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण २६

अध्याय चार :अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाताको सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमी र वैयक्तिक अध्ययन **२७-७०**

४.१ क) अध्ययन क्षेत्रको परिचय २७

ख) उत्तरदाताको सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमी २७

४.२ वैयक्तिक अध्ययन (गुणात्मक तथ्य विश्लेषण) ३०

अध्याय पाँचः परिवार नियोजनका साधनका प्रयोगमा महिलाको भूमिकामा असर पार्ने तत्वहरू **७१-८६**

५.१ महिलाको भूमिकामा असर पार्ने तत्त्वहरु ७१

५.१.१ सामाजिक तत्त्व ७२

५.१.२ सांस्कृतिक तत्त्व ७७

५.१.३ आर्थिक तत्त्व ८०

५.१.४ मनोवैज्ञानिक तत्त्व ८२

५.१.५ शैक्षिक तत्त्व ८४

अध्याय छ : परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा महिलामा समस्या र चुनौतीहरू **८७-१००**

६.१ परिवार नियोजनको साधनको बारेमा जानकारीको माध्यम ८७

६.२ परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा महिलामा समस्या र चुनौतीहरू ८८

६.२.१ अज्ञानता एवम् लापरवाही ८९

६.२.२ पैसाको समस्या ९१

६.२.३ सल्लाह एवम् अन्तरक्रियाको समस्या ९३

६.२.४ शारीरिक समस्या ९४

६.२.५ किन्नमा समस्या र जानकारीमा समस्या ९४

६.२.६ घरमा राख्नको समस्या ९६

६.२.७ जन्मान्तरमा समस्या ९७

६.२.८ प्राविधिक समस्या ९८
६.२.९ डर मनोवैज्ञानिक समस्या १००
अध्याय सात : अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र सुझाव १०१-१०६
७.१ सारांश १०१
७.३ निष्कर्ष १०४
७.४ सुझाव १०६
सन्दर्भ सामग्री १०७-१०८
अनुसूचीहरू i-iii

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पृष्ठ
४.१	उमेरको आधारमा उत्तरदाता संख्या	२८
४.२	उत्तरदाता संख्याको शैक्षिक अवस्था (१५-४९ वर्ष)	२९
४.३	उत्तरदाताको आम्दानीको स्रोत	३०
५.१	निर्णायात्मक भूमिकामा असर पार्ने तत्वहरु	७१
५.२	निर्णायात्मक भूमिकामा असर पार्ने सामाजिक तत्व	७२
५.३	सांस्कृतिक तत्वको आधारमा उत्तरदाता	७७
५.४	आर्थिक हैसियतको आधारमा निर्णयात्मक भूमिका	८१
५.५	मनोविज्ञानको आधारमा निर्णयात्मक भूमिका	८२
५.६	शैक्षिक तत्वको निर्णयात्मक भूमिका	८५
६.१	जानकारी प्राप्त गरेको माध्यम	८७
६.२	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा महिलामा समस्या र चुनौतीहरू	८८
६.३	अज्ञानता एवम् लापरवाही	८९
६.४	पैसाको समस्या	९१